

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “ПРОФЕСІЙНЕ ВИХОВАННЯ” У ВИЩІЙ ОСВІТІ

УДК 355.233

О. М. Ставицький

Л. В. Серватюк

М. Р. Халілова

Складовою цілісного навчально-виховного процесу будь-якого вищого навчального закладу (ВНЗ), у тому числі і Національної академії Державної прикордонної служби (НАДПСУ), є професійне виховання, яке є основою формування та розвитку професійної культури курсантів, їх підготовки до активної службової діяльності і суспільного життя.

Основною метою професійного виховання у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ) є формування особистості майбутнього офіцера, розвиток потреби в продуктивній діяльності, професійно-важливих якостей, професійної етики, поваги до колег та людей праці, комунікативності, здатності працювати “у команді”, особистої ерудиції, здорової амбітності, професійної компетентності, дотримання відомчих стандартів культури службової діяльності, відповідальності, творчої професійної спрямованості, почуття власної гідності і самодостатності.

Практика професійної підготовки персоналу Державної прикордонної служби (ДПСУ) свідчить, що, незважаючи на виражену значущість не лише загального виховання особистості, але й формування її професійної самосвідомості, саморегуляції, ставлення до професії та до себе, як представника певної сфери праці, проблема професійного виховання у ДПСУ визначається існуванням суперечності між критеріями оцінки курсанта у ВВНЗ (успішність, дисциплінованість, ретельність) і фахівця в умовах професійної діяльності (професійні здібності, відповідальність, активність, ініціативність). Це призводить до того, що система роботи з персоналом НАДПСУ багато в чому виявлялася відірваною від потреб практичної оперативно-службової

діяльності органів та підрозділів охорони державного кордону. Тому осмислення сутності і змісту поняття “професійне виховання” у вищій освіті вимагає цілеспрямованого дослідження.

Мета статті – теоретично обґрунтувати зміст поняття “професійне виховання” як педагогічного процесу, уточнити його психологічну сутність та структуру педагогічного процесу професійного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників.

Термін “професійне виховання” у педагогічній теорії професійної підготовки військовослужбовців і персоналу правоохоронних органів став активно використовуватися у другій половині минулого століття. До цього часу відповідні питання вивчалися, як правило, у зв’язку з підготовкою та вихованням майбутніх робітників у системі професійно-технічної освіти. У радянський період ці питання розглядалися у роботах А. М. Веселова [1], А. А. Дворовенко [2]. У вищій школі питання професійного виховання стали досліджуватися у міру стабілізації соціально-економічної обстановки, коли у суспільстві почала зростати потреба в професійних кваліфікованих професіоналах у всіх галузях трудової діяльності. Насамперед, вивчалися питання професійного виховання майбутніх педагогів [3–8]. Із середини 90-х років цей напрямок інтенсивно розробляється стосовно співробітників “силових структур” [9–20].

А. В. Катковський у дисертаційному дослідженні, присвяченому вдосконаленню професійного виховання військовослужбовців за контрактом, відзначає, що формування особистості професіонала відбувається у процесі діяльності і не зводиться до розвитку лише операційної сфери у вигляді отримання та накопичення знань, навичок і вмінь, а передбачає формування складних психологічних систем регуляції її (особистості) соціальної та професійної поведінки [15, с. 4].

А. В. Галімов у роботі, присвяченій теоретичному обґрунтуванню і розробці системи підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом, на підставі аналізу керівних документів ДПСУ та

наукових джерел визначає, що “процес підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи та його вплив на особистість майбутнього офіцера значною мірою опосередковано особливостями психіки курсанта, її структури, розвиненістю таких психічних властивостей, як: спрямованість, темперамент, характер, здібності в їх діалектичному зв’язку з психічними процесами, станами й утвореннями (знаннями, навичками, уміннями, звичками)” [19, с. 12].

В остаточному підсумку все це надало можливість наблизитися до розуміння необхідності виокремлення професійного виховання в якості пріоритетного напрямку, допомогло визначити роль психологів, як суб’єктів виховної роботи з курсантами та слухачами, розширило можливості застосування психолого-педагогічних прийомів і методів роботи з особовим складом.

З цього стислого огляду видно, що в різні історичні періоди актуальними стають різні аспекти виховної роботи, які відображають вимоги держави та суспільства до особистості офіцерів-прикордонників, а також тенденції розвитку теорії виховання. Крім того, слід зазначити, що виховання як окремих, так й інтегральних якостей особистості розглядається більшістю дослідників як найважливіша вимога професійної підготовки прикордонників, необхідна умова ефективного виконання ними оперативно-службових завдань. Однак лише зі становленням особистісно-орієнтованого підходу в освіті, коли регулююча функція потреб, мотивів, цінностей курсанта (слухача, студента) стала висуватися на перший план, коли в усіх видах праці зросло значення професіоналізму, виховання у ВНЗ починає досліджуватися як професійне.

Інтернет-сайти багатьох навчальних закладів згадують цей напрямок роботи серед своїх теоретичних і практичних завдань. Однак психолого-педагогічний зміст цього поняття майже не аналізується, у зв’язку з чим ускладнено методичну розробку та системну організацію процесу професійного виховання в навчальних закладах.

Як зазначено у [21, с. 4], до професійного виховання належить також формування мотивів професійної діяльності на основі переходу соціальних і професійних вимог у систему ціннісних орієнтацій, активності особистості; формування професійного обов'язку, свідомого ставлення до вимог та моральних засад, що висуваються суспільством. В умовах сучасної України професійне виховання стає провідною ланкою у системі професійної підготовки, формування професійної свідомості майбутніх фахівців.

У роботі [22, с. 6] є таке визначення: “Професійне виховання передбачає становлення юнаків і дівчат як досвідчених фахівців, які мають досконалі професійні знання, уміють творчо застосовувати їх на практиці, приймати нестандартні рішення, а також готові до роботи в умовах ринкових відносин. Професійне виховання взаємопов'язано з трудовим вихованням та є його логічним продовженням. Суттю професійного виховання є становлення студента як фахівця. Результатом професійного виховання є любов і повага до обраної професії, глибокі та різнобічні фахові знання і вміння, творчий підхід індивіда до вирішення наявних проблем, готовність приймати нестандартні рішення, особиста відповідальність за справу, відкритість для нових досягнень науки, техніки та практики”.

Порівняння змісту, який різні автори вкладають у поняття “професійне виховання” упродовж двох десятиків років, по-перше, свідчить про одночасне використання двох основних підходів: це формування професійно-важливих якостей і формування ставлення до професії та суб'єктів професійної діяльності; по-друге, поступово все ясніше виявляється зростання суб'єктності майбутнього фахівця у процесі опанування професії.

Перший підхід, який можна назвати традиційним, розглядає виховання (або формування) професійно-важливих якостей, перелік яких змінюється залежно від майбутньої професії. Основу для педагогічної діяльності складають освітньо-кваліфікаційні характеристики, нормативно-правові документи, що визначають вимоги до випускника ВНЗ. Методи роботи спрямовано на створення умов, які формують конкретні якості майбутнього фахівця (мотиви

вибору професії і навчання, професійне мислення, працездатність, акуратність, дисциплінованість тощо).

Другий підхід, який розвивається в контексті особистісно-орієнтованої освіти, виокремлює в якості цілей розвиток потребнісно-мотиваційної та ціннісно-сислової сфери фахівця, перебудову ієрархії цінностей, що належать до професійної діяльності в цілому і конкретної професії зокрема. Змістом праці є діяльність, у процесі якої формується ставлення до справи, до себе як суб'єкта праці, до колег по роботі. Найважливіше значення тут мають такі загальні особистісні характеристики як працьовитість та відповідальність, важливі для будь-якого виду діяльності. Відповідальність, як суб'єктна характеристика є важливою, при визначенні власної професійної долі.

Суб'єктна спрямованість професійного виховання особливо виражена у дослідженнях останнього десятиліття, хоча заявлено це положення було значно раніше. Самовдосконалення, різнобічний розвиток і саморозвиток, професійно-особистісний саморозвиток, професійна свідомість та самосвідомість, ставлення до себе як до професіонала – поняття, які визначають самостійність і відповідальність майбутнього офіцера-прикордонника за успішність своєї професійної діяльності, стають провідними в сучасних дослідженнях проблем виховання у вищій школі.

Слід зазначити, що автори, які досліджують професійне виховання військовослужбовців силових структур, частіше орієнтуються на традиційний підхід, пов'язаний із розумінням цього процесу як формування професійно-важливих якостей, більш широко – професіоналізму. Особистісно та суб'єктно-орієнтоване професійне виховання впроваджується у науковий обіг повільніше, ніж у цивільних ВНЗ.

Такий стан пояснюється, з одного боку, більш вираженими традиціями в процесі виховання у ВВНЗ, а з іншого, і це основне, великим значенням дисциплінованості, ієрархічної підпорядкованості, що визначається принципом єдиноначальності в силових структурах. Протиріччя між необхідністю формувати в процесі професійної підготовки дисциплінованого виконавця й

одночасно самотійну особистість, відповідального суб'єкта виражено в процесі виховання військовослужбовців і співробітників правоохоронних органів дуже сильно. Разом із цим, аналіз теорії та практики професійного виховання у ВНЗ надає можливість виокремити і ще одне протиріччя – між вимогами, які висуваються до курсанта ВВНЗ та фахівця підрозділу охорони державного кордону.

Основними критеріями, за якими оцінюється курсант, є його успішність, відсутність дисциплінарних порушень, відповідальність під час виконання службових обов'язків. Професійна діяльність офіцера підрозділу охорони державного кордону є набагато складнішою і різноманітнішою, вимагає інших здібностей.

Можливо, що саме цей факт пояснює, чому виховна робота з курсантами багато в чому виявлялася відірваною від практичної діяльності. Це так, оскільки навчальна та виховна робота здійснюється за критеріями оцінки курсанта, а не майбутнього професіонала.

Протиріччя між навчальною і професійною діяльністю з точки зору вимог, що висуваються до суб'єкта, та його самооцінки було відзначено в роботі [23], яка опублікована ще в 1981 році. Авторами було показано, що критеріями оцінки учня в школі або студента у ВНЗ є успішність і дисциплінованість, для чого необхідним є розвиток пізнавальних здібностей (пам'яті, вербального інтелекту, уміння викладати прочитане тощо). Основним критерієм оцінки професіонала (а отже, і його самооцінки) є результати його праці, успіх якої залежить звичайно від безлічі практичних здібностей. Задоволеність своєю професією, прийняття себе в ній залежать від професійної придатності та відповідної мотивації.

Мотивація навчальної діяльності більше опирається на інтерес, а професійна – на мотиви придатності (у мене виходить, я можу, я здатний, тому можу досягти соціальні й особисті цілі). І керівництво цінує в працівника, у першу чергу, здатність (разом зі знаннями та вміннями) виконувати професійні обов'язки, а не інтерес до справи. Інтерес є бажаним, так само як у школяра

бажаними є здібності. Більшість людей обирають професію і навчаються у ВВНЗ, зберігаючи шкільну навчальну мотивацію. Науково-педагогічний склад ВВНЗ також орієнтується, насамперед, на успішність та дисциплінованість курсанта (слухача). Лише поступово, із включенням у вирішення практичних професійних завдань у самооцінці курсантів (слухачів) збільшується кількість характеристик, які оцінюють власні професійні можливості і здібності.

Будь-яка професійна діяльність, крім того, вимагає об'єднання зусиль багатьох людей, від відповідальності яких залежить загальний успіх. У навчальній діяльності кожен засвоює свої знання сам. Від успіху одного успішність навчальної діяльності іншого залежить лише частково. У професійній діяльності фахівці є набагато більш залежними один від одного. Тому важливо вчити майбутніх офіцерів-прикордонників адекватно оцінювати своє місце у загальній справі та сильні сторони кожного учасника, включеного в загальну роботу.

Трансформація самосвідомості курсанта з психологічної позиції школяра, учня на позицію фахівця, включеного у професійні відносини, є найважливішим завданням професійного виховання. Конкретніше – це завдання формулюється як зміна спрямованості загальних та окремих самооцінок суб'єкта діяльності, перебудова мотивації з пріоритету “мені цікаво і потрібно” на позицію “я здатний і мені потрібно”.

Ця концепція була реалізована у дослідженнях, що проводилися науковцями А. В. Галімовим [19], І. О. Грязновим [18], Д. В. Іщенком [14], В. В. Райком [20], які вивчали проблеми формування професійної самосвідомості курсантів, а також В. О. Балашовим [13], А. В. Катковським [15] та В. Г. Кельбою, які досліджували питання виховання професійних якостей прикордонників, і засвідчила свою продуктивність.

Отже, приймаючи її основні положення, можна визнати конструктивними такі висновки:

1. Професійне виховання являє собою актуальний напрямок у системі роботи з персоналом НАДПСУ та має при цьому власний зміст і завдання, що

визначаються перспективами професійної діяльності випускника ВВНЗ – офіцера підрозділу охорони державного кордону. Професійне виховання – це педагогічний процес, спрямований на формування системи цінностей та самосвідомості курсанта як суб'єкта професійної діяльності.

2. Змістом професійного виховання є збагачення професійних цінностей, формування ставлення до професії і представників професійної спільноти, до колег по службі, усвідомлення курсантами себе як майбутнього суб'єкта діяльності, оцінку своїх здібностей, рівня підготовленості, ставлення до себе як професіонала.

3. Психологічна сутність цього процесу полягає у перебудові оцінок та самооцінок з позиції курсанта на позицію фахівця. У період професійного становлення повинні відбуватися зміни в змісті самооцінки в образі “Я” курсанта як майбутнього фахівця, професіонала.

4. За своєю структурою професійне виховання як педагогічний процес становить два взаємозалежних напрямки: професійно-особистісне і професійно-суб'єктне виховання. Перший напрямок передбачає розвиток професійних цінностей через освоєння професійно-соціальних ролей та ідентифікацію себе з представниками професійної спільноти. Другий – означає розвиток самооцінок і ставлення на основі включення в практичну діяльність та усвідомлення власної придатності, успішності, перспектив професійного розвитку.

Список використаної літератури

1. Веселов, А. Н. Профессиональное воспитание в СССР: Очерки по истории среднего и низшего профтехобразования / А. Н. Веселов. – М. : Профтехиздат, 1961. – 436 с.

2. Дворовенко, А. А. Отношение учащихся к профессии и задачи профессионального воспитания / А. А. Дворовенко // Труды лаборатории социально-педагогических проблем профессиональной ориентации учащейся молодежи. – Кемерово, 1974. – Вып. 1. – С. 85–94.

3. Даньшева, С. О. Професійне самовиховання студентів технічних вузів : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Даньшева Світлана Олегівна. – Х., 1999. – 180 с.

4. Дивак, В. В. Професійне становлення методистів у закладах післядипломної освіти педагогічних працівників : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Дивак Валерій Володимирович. – К., 1999. – 189 с.

5. Гаджиева, У. Б. Психолого-педагогические основы профессионального воспитания будущего специалиста [Электронный ресурс] / У. Б. Гаджиева // Интернет-конференция / Тамбовский государственный университет им. Г. Р. Державина. – Режим доступа : <http://www.psy@tsii.tmb.ni>.

6. Гущина, Т. Н. Развитие концепции ученика как условие профессионального воспитания будущего специалиста [Электронный ресурс] / Т. Н. Гущина // Интернет-конференция / Тамбовский государственный университет им. Г. Р. Державина. – Режим доступа : <http://www.psy@tsii.tmb.ni>.

7. Долгих, Н. И. Профессиональное воспитание как педагогическая проблема / Н. И. Долгих // Проблемы повышения эффективности воспитания студенческой молодежи : материалы Всероссийской научно-практической конференции. – СПб., 2000.

8. Елканов, С. Б. Профессиональное воспитание учителя / С. Б. Елканов. – М., 1989. – 198 с.

9. Богомолов, Ю. В. Совершенствование профессионального воспитания курсантов (слушателей) образовательных учреждений МВД России в процессе обучения : дисс. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Богомолов Юрий Васильевич. – М., 1999. – 228 с.

10. Боровых, А. С. Профессиональное воспитание курсантов и слушателей в учебных заведениях МВД России в 1980-90 гг. : дисс. ... кандидата истор. наук : 07.00.02 / Боровых Александр Сабинович. – СПб., 2000. – 214 с.

11. Бурханов, Ч. М. Профессиональное воспитание будущих экономистов в вузе МВД России (на примере работы начальника курса) : дисс. ... кандидата пед. наук / Бурханов Ч. М. – СПб., 2004.

12. Михалев, В. А. Профессиональное воспитание военнослужащих контрактников (на опыте воспитания рядового и сержантского состава) : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. пед. наук / В. А. Михалев. – М., 1996. – 18 с.

13. Балашов, В. А. Формирование профессиональных качеств у слушателей-пограничников в процессе профессионального обучения : дисс. ... кандидата пед. наук : 20.01.06 / Балашов Валерий Алексеевич. – Хмельницкий, 1996. – 263 с.

14. Іщенко, Д. В. Теорія і практика виховання слухачів вищих військових закладів у процесі навчання : дис. ... доктора пед. наук : 20.02.02 / Іщенко Дмитро Васильович. – Хмельницький, 1999. – 416 с.

15. Катковський, А. В. Удосконалення професійного виховання військовослужбовців за контрактом у Прикордонних військах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 “Військова педагогіка та психологія” / А. В. Катковський. – Хмельницький, 2000. – 18 с.

16. Провоторов, В. Д. О профессиональном воспитании [Электронный ресурс] / В. Д. Провоторов. – Режим доступа : www.geocities.com.smne_cva/Safety/Prof_111.htm.

17. Кельбья, В. Г. Виховання професійних якостей у майбутніх офіцерів оперативно-розшукових органів Прикордонних військ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 20.02.02 “Військова педагогіка та психологія” / В. Г. Кельбья. – Хмельницький, 2002. – 18 с.

18. Грязнов, І. О. Система морального виховання майбутніх офіцерів-прикордонників / І. О. Грязнов. – Хмельницький : Нац. акад. ДПСУ, 2004. – 343 с.

19. Галімов, А. В. Теоретико-методичні засади підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до виховної роботи з особовим складом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / А. В. Галімов. – Тернопіль, 2005. – 40 с.

20. Райко, В. В. Теоретичні і методичні засади формування правової культури у офіцерського складу Державної прикордонної служби України : монографія / В. В. Райко. – Хмельницький : Нац. акад. ДПСУ, 2008. – 348 с.

21. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні [Електронний ресурс] / [Бех І. Д., Алексеєнко Т. Ф., Балл Г. О. та ін.]. – Режим доступу : <http://www.ipv.org.ua/home/39-programa-vuhovanna-ditej.html>.

22. Збірка методичних матеріалів з організації виховної роботи в ДВНЗ “Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана” / за заг. ред. ректора КНЕУ академіка АПН України А. Ф. Павленка. – К., 2008. – С. 69.

23. Иванюк, М. И. О значении соотношения интереса и способностей для профориентации школьников / М. И. Иванюк, П. Ф. Гейжан // Психологические аспекты профориентационной работы среди молодежи. – Ташкент, 1981. – С. 41–44.

Рецензент: доктор педагогических наук, профессор Грязнов И. О.